

„Mul pole siit midagi vaja.”

László Krasznahorkai loomingust

László Krasznahorkai (1954), üks olulisemaid 1980. aastatel alustanud ungari proosakirjanikke, on pärit Kirde-Ungaris Rumeenia piiri lähedal asuvast väikelinnast Gyulast, kus lõpetas 1972. aastal gümnaasiumi ladina keele eriklassis. Edasised õpingud viisid László Krasznahorkai aastatel 1974–1976 Szegedi ülikooli ja sealt Budapesti Eötvös Lórándi teadusülikooli, alguses keskendus ta juuraõpingutele, kuid 1978. aastal vahetas ta õigusteaduskonna filosoofiateaduskonna vastu ja lõpetas 1983. aastal ungari keele ja rahvahariduse erialal. Tema esimene ilukirjanduslik tekst „Uskusin sinusse” (*Tebened hittem*) ilmus 1977. aastal ajakirjas „Mozgó Világ”. Ülikooliõpingute ajal 1977–1982 töötas ta kirjastuses „Gondolat” dokumentaatorina, alates 1982. aastast on ta vabakutseline kirjanik. Esimest korda avanes Krasznahorkail võimalus János Kádári juhitud Ungarist lahkuda 1987. aastal, kui ta veetis ühe aasta Lääne-Berliinis DAAD-i stipendiaadina. Pärast Ida-bloki kokkuvarisemist on ta pidevalt elukohta vahetanud, pöördues sageli tagasi Saksamaale ja Ungarisse, kuid on elanud lühemat-pikemat aega ka Prantsusmaal, Hispaanias, Ameerika Ühendriikides, Inglismaal, Hollandis, Itaalias, Kreekas, Hiinas ja Jaapanis. Kõik reisid ja elukohad on kirjanikule andnud ainet kirjutamiseks ning mõjutanud tema loomingut. Romaani „Sõda ja sõda” (*Háború és háború*, 1999) kirjutamise ajal reisis ta mitu aastat mööda Euroopat. 1990. aastal viibis ta esimest korda pikemalt Ida-Aasias; Mongoolias ja Hiinas kogetud jäädvustavad raamatud „Urga vang” (*Az urgai fogoly*, 1992) ja „Häving ja kurvastus Taeva all” (*Rombolás és bánat az Ég alatt*, 2004). Hiljem on ta mitut puhku Hiinasse naasnud ja sellest ka kirjutanud.¹

Krasznahorkai teoseid on kriitikud tunnustanud Ameerika Ühendriikidest Jaapanini. Ameerika kirjanik Susan Sonntag on Krasznahorkait nimetanud Ungari apokalüpsisemeistriks, kes meenutab Gogolit ja Melville'i. W. G. Sebald on öelnud: „Krasznahorkai visiooni universaalsus on suguluses „Surnud hin-

¹ <https://aegondij.hu/a-dijrol/dijazottak/2017/shortlist-2017/541-krasznahorkai-laszlo-baro-wenckheim-hazater>

gede” autori Gogoli omaga ning hajutab kõik meie kahtlused seoses nüüdiskirjandusega.” Ungari kirjandusloolase ja -kriitiku István Margócsy arvates võikski Krasznahorkai loomingut kokkuvõtvalt iseloomustada nii: see on kehastunud müstiline katastrofism.²

Alates 1985. aastast on tema režissöörist sõber Béla Tarr oma filmid vandanud pea eranditult Krasznahorkai raamatute ja stsenaariumide alusel, muuhulgas maailmakuulsa „Saatana tango” (1994) ja „Werckmeisteri harmooniad” (2000, koos Ágnes Hranitzkyga). „Saatana tango” põhjal loodud mustvalge linateos kestab seitse ja pool tundi ning annab kaamera aeglase liikumise ja üldise atmosfääriga hea ettekujutuse Krasznahorkai loodud tekstimaailmast. Krasznahorkai pikad laused muunduvad filmikeeles aeglasteks ja üksluisteks kaadriteks. Krasznahorkai ja Tarri koostöö kestis Tarri viimase mängufilmini „Torino hobune” (2011), Krasznahorkai on režissöörile kõigis olulistes otsustes abiks olnud.

László Krasznahorkai on loominguga eest pälvinud mitmeid olulisi Ungari ja rahvusvahelisi auhindu, Sándor Márai nimelise auhinna, Ungari vabariigi loorberipärja auhinna, Aegoni auhinna ning talle on antud ka kõige olulisem Ungari riiklik tunnustus, Kossuthi preemia. Ta on valitud Digitaalse Kirjandusakadeemia liikmeks. 2008. aastal oli ta Berliini Vaba Ülikooli külalisprofessor. 2010. aastal sai ta koos saksa tõlkija Heike Flemmingiga preemia Brücke Berlin jutustuse „Seiobo käis all” (*Seiobo járt odalent*, 2008) eest. Krasznahorkai looming on kaks aastat järjest võitnud USA-s parima tõlketeose auhinna: 2013 pälvis tunnustuse George Szirtesi tõlgitud „Saatana tango” ja 2014 Ottilie Mulzeti tõlgitud „Seiobo käis all”. 2014. aastal sai Krasznahorkai America Awardi kirjandusliku elutööpreemia ning 2015. aastal rahvusvahelise Man Bookeri auhinna.

Krasznahorkai loomingut uurija Edit Zsadányi arvates lubavad teemade kordamine ja lugude taaskirjutamine järeldada, et Krasznahorkai elutöös võib lõpetatud teoste jada asemel rääkida pidevalt kujunevast suurvormist. Krasznahorkai proosat on raske siduda kirjanduslike vooludega. Tema teosed on eepiline maailm, milles sageli on juttu taandumisest ning mis annavad hääle ühiskonna

² István Margócsy, „Kánon a katasztrófáról”. „Élet és Irodalom”, 18.11.2016.

perifeeriasse sattunud veidrikele, kultuuris võõrastele kujudele või teise kultuuri esindajatele, need esindavad nüüdiskirjanduses teistsuguseid hääli. Krasznahorkai teoseid iseloomustab tugev metafüüsiline allegoorilisus, neist leiab omapärast katastroofihõngulist, apokalüptilist visiooni. Krasznahorkai looming sarnaneb ungari kirjanikest kõige enam Ádám Bodori, Sándor Tari, Ferenc Barnási ja Ottó Kissi omaga³, keda samuti ei saa seostada ühegi rühmituse ega vooluga⁴.

László Krasznahorkai esimene romaan „Saatana tango”⁵ (*Sátántangó*) ilmus 1985. aastal ning pälvis teose ilmumise ajal kriitika üksmeelse tunnustuse, kuna oli leidnud sobiva tasakaalu tekstilisuse ja loo jutustamise vahel. Romaani tegevuspaik, pidevast vihmast läbiligunenud, muust asustusest kaugel asuv, isoleeritud ja apokalüptilise õhustikuga põllumajanduslik asum on ühtlasi nii realistlik kui ka sümboolne. Kagu-Ungaris Gyulas sündinud autori jaoks on Kesk-Doonau madaliku pustamaailm tuttav. Kogukond ootab messiast ning on salapolitsei saadetud kahele sulile kergeks saagiks, loodetud päästjad Irimiás ja Petrina vabastavad kergeusklikud inimesed nende vähesest varast. Romaan pöördub finaalis tagasi alguse juurde, märkides kannatuse kestmist. Teose õhustik on rusuv ja täis ootust, lootust pääsemisele. Saatana tango on nagu mõne väljavaadeteta, allakäinud, viletsuses ja alkoholis- mis vireleva külakogukonna surmatants. See on julm lugu inimeste rumalusest, abitusest ja manipuleeritavusest. Romaani viimastel lehekülgedel selgub, et kogu teos on lugu loos, ühe tegelase, doktori kirjutis. See teadmine kannustab ehk lugejat algusest alustama ja teisel lugemisel mõneti teistsugust hoiakut võtma.

³ Eesti keeles on neil ilmunud Ádám Bodori romaan „Sinistra ringkond” (tlk. Reet Klettenberg, „Võluri Tagasitulek”, 2012) ja Sándor Tari romaan „Meie tänav” (tlk. Edvin Hiedel, „Varrak”, 2005).

⁴ Edit Zsadányi, „A kultúra határa, a határok kultúrája”. Rmt.: Mihály Szegedy-Maszák (toim.), *A magyar irodalom története III*. Budapest, „Gondolat”, 2007.

⁵ Andrei Ivanov on lugenud inglise tõlkes Krasznahorkai teoseid „Saatana tango” ja „Vastupanu melanhoolia” ja avaldanud arvamust, et „Saatana tango” tuleks tingimata tõlkida ka eesti keelde. Vt. Andrei Ivanov, „Apokaliüpsisemeister László Krasznahorkai”, „Vikerkaar” 2015, nr. 3, lk. 48–57, ja „Maailm vs. don Quijote”, „Sirp” 19. II 2016.

Ka järgmistes teostes iseloomustab Krasznahorkai tegelasi abitust ja manipuleeritavust. Samuti on korduvaks motiiviks reisimine, mis on ilmselt seotud autori enese rännakutega maailmas.

„Vastupanu melanhoolia” (*Az ellenállás melankóliája*, 1989) tegevustik leiab aset väikelinnas, mis muutub järjest ebaturvalisemaks. Linna saabub rändsirkus kahe peamise tõmbenumbriga: hiidvaala ja väikesekasvulise printsiga. Vaal tekitab inimestes nii imetlust kui ka hirmu. Linna ilmub ka võõraid, kes tulevad printsiga kuulama. Prints kihutab sõnavõttudega rahvast üles ning see pöörduv nõrkade ja väetite vastu, valla pääseb pidurdamatu hävitus-töö. Abitud linnajuhid kutsuvad appi sõjaväe, võim võetakse üle, vana kord variseb kokku ja selle asemele tuleb diktaatorlik režiim. Teos maalib sünge pildi, kus ohvrite ja mõrvarite vaheline piir pole sugugi selge.

Romaan „Sõda ja sõda” (*Háború és háború*, 1999) on nii ruumiliselt kui ka vaimselt laia haardega. Ungarlasest reisija räägib New Yorgis käsikirjast, mis käsitleb Euroopa ajaloo mõnd pöördepunkti, näiteks Mückeene kultuuri hävingut, Rooma impeeriumi langust, Itaalia linnriikide kujunemist. Krasznahorkai uue romaani ilmumisest anti teada 1998. aasta raamatunädalal, kui lugejad said kirja – kirjakuulise raamatukese pealkirjaga „Jesaja jõudis kohale” (*Megjött Ézsaiás*). Ümbrikul on kirjas, et kirja sisu on eelteade romaani ilmumise kohta. Ennustus läkski täide, raamat „Sõda ja sõda” ilmus 1999. aasta raamatunädalal. Kirja sisu pole aga ainult tulevase romaani eelteade, vaid ka ettekuulutus, prohvetliku tooniga aruanne maailma allakäigust, väärtuste saatustlikust ja pöördumatust muundumisest. Kirjale eelnesid 1996. ja 1997. aastal erinevates ajakirjades („Alföld”, „Holmi”, „Jelenkor”, „2000”, „Magyar Narancs”) lühikesed tekstid pealkirjaga „Üks lause” (*Egy mondat*), samad laused ilmusid ka läkituses „Jesaja jõudis kohale”.

Romaan „Sõda ja sõda” räägib György Korimi nime kandvast tegelasest, kes kirjutab endanimelisele veebilehele käsikirja pealkirjaga „*War and War*”. Käsikiri ja valminud teos on õigupoolest üks ja sama, nii et raamatu lõpus leiab lugeja end silmitsi sama nihkega nagu „Saatana tango” puhul, lugejal on keeruline kindlaks

teha, kus algab romaan, missugune tekst kuulub teose juurde ja missugune mitte. „Sõda ja sõda” lülitab romaanimailma interneti meediumi. Loosse ilmub ikka uusi ja uusi lugusid ning jutustaja Korim liigub nende vahel vabalt. Romaanis avanevad ikka uued ja uued aknad nagu internetis surfates ning nende avatud akende vahel võib vabalt liikuda. Viimastel lehekülgedel astub tekst teise ruumi, õhutades lugejat otsima internetist teksti pealkirjaga „*War and War*”⁶.

„Viimne hunt” (2009) on novell, üksainus lause, mis osutab samuti apokalüptilisele nagu mitmed Krasznahorkai teosed. Loo keskmes on sakslane, kunagine filosoof, kes on lõpetanud mõtlemise ning veeretab oma päevi õhtusse Berliinis ühe tagasihoidliku baari püsikliendina, jutustades ungarlasest baarmenile oma lugu viimasest hundist. Lugu hargneb lahti samm-sammult, jutustuse tegevustik leiab aset korraga nii Hispaanias kui ka Berliinis Hauptstraßele asuvas baaris. Lõpuks selgub, et filosoof räägib lugu endamisi ikka uuesti ja uuesti, seda alatasa muutes.

Teos on ühiskonnakriitiline, sisaldades kahetsust, et *Extremadura*, mis seni on olnud maailmast väljaspool, on sunnitud maailma nüüd sisse laskma ja seetõttu on määratud hukule kõik see imeline, mis filosoofi seal viibimise ajal nii väga võlus, loodusest inimesteni. Läbi pika lause muutub keskseks painavaks motiiviks lõputu otsing, viimse hundi jälgede ajamine. Loo käigus selgub, et viimne hunt polnud sugugi viimane, kuid see kehtib ka loo kohta üldiselt: miski pole see, mis ta öeldakse, arvatakse või usutakse olevat. Saksa mees, kes kutsutakse tuntud isikuna *Extremadurasse*, ei taha alguses kutset uskuda ega seda vastu võtta, kuna ta pole enda arvates enam see inimene, kellele kutse on saadetud. Kõik on ebakindel, muutub kaheldavaks, lükkub edasi, asendub millegi muuga. Filosoof on kaotanud ka usu keele usaldusväärsusesse, väites, et see on mandunud. Selles võib peegelduda ka kibestumus,

⁶Kodulehelt warandwar.com saab lugeda järgmist teksti: „Not Found. / The requested URL was not found on this server. / Additionally, please be informed that this home page service has been called off due to recurring overdue payment. Attempted mail deliveries to Mr. G. Korin have been returned to sender with a note: address unknown. Consequently, all data have been erased from this home page.”

kuna tema teoseid ei mõisteta, tema laused ja loogika on liiga keerulised ja ebaõnnestunud.

Reis Hispaanias ja sellest jutustamine kulgeb ühest takistusest teiseni, kogu lugu saadavad keele-, mõistmis- ja kuulumisprobleemid: Extremaduras tõlge hispaania keelest inglise keelde, mida saadavad filosoofi pidevad üleküsimised, kas kõneleja tõesti kasutas seda sõna?: tõlgi valjuhäälnelne jutt ja telefoni teel asjaajamine liikuva auto tagaistmel või maastikul kihutava džiiibi mürinast ülekarjumine; tõlke katkemine loo kulminatsioonides; ungarlasest baarmeni hajuv tähelepanu, mida põhjustavad parajasti saabuvad kaubatoojad, baarmeni väsimus, mida muuhulgas tekitab sakslase monotoonne jutt, nii et baarmen jääb tukastama; taustal mõirgav Türgi poppmuusika, mis samuti segab filosoofi jutustamisel ja püüab tähelepanelikku kuulamist.

Filosoof jõuab tühisustundest ja põlatusest läbi Extremaduras kogetu ja kuuldu rahutuseneni. Ta peaks kirjutama õilmitsevast Extremadurast, kui kõik tundub hukkuvat (sümboolselt ka tiine emahundi näol). Filosoof peaks kohalike soovile vastu tulles avama ukse ja laskma maailma sisse. Krasznahorkai tunneb selles teoses muret otsekui kogu Euroopa kultuuri ja traditsiooniliste väärtuste pärast. Tema jaoks on reis ka iseene tundmaõppimise ja mõistmise katse. Oma võõrustajate palvest kimbatusse sattunud filosoofile meenub enne reisi ökoloogiategemalisest artiklist loetud kummalise sõnastusega lause, mis algatab kohapeal viimse hundi otsingud. Otsingud ei ole lihtsad, viimne hunt polegi viimane, ühe inimese ja telefoninumbri juurest jõutakse järgmise juurde. Miks muutus talle oluliseks just see lause ja viimse hundi teema? Pooliti vastutahtsi osaleb ta jälgede ajamises, kuid lõpptulemusena muutub temaski midagi, ta ise muutub omamoodi viimseks hundiks. Lugejat aga jääb painama küsimus, mida tahtis metsnik José Miguel lõpus öelda.

Krasznahorkai värskem teos, „Parun Wenckheim naaseb koju” (*Báró Wenckheim hazatér*, 2016), pälvis Ungaris olulise erakapitalil põhineva auhinna, Aegoni preemia. Kui „Saatana tangos” saabus Irimíás ning „Sõja ja sõja” eel saabus Ézsaiás, siis värskemas teoses saabub kaugelt Buenos Airesest koju parun Wenckheim. Peategelane on vana parun, kes on oma varanduse kaardimängus

maha mänginud, tõenäoliselt petis ja pisut hull. Tema perekond saadab ta koju sünnilinna. Koju tähendab siin muidugi tänapäeva Ungarit ja Krasznahorkai esivanemate maad, Ungaris ka Torminukaks (*Viharsarok*) kutsutud Kagu-Ungari väikelinna, mis meenutab painajalikult autori sünnilinna Gyulat. Parunit oodatakse lunastajana, temalt oodatakse, et ta päästab üsna kehvast seisust oleva linna ja paneb asjad paika. Tegevuspaigaks oleva väikelinna täidavad aga korruga kütuseautod. László Krasznahorkai uus romaan on ühtlasi apokalüpsis ja karneval ääremaa epitsentrist, realistlik utoopia. Sarnaselt „Saatana tango” on selle struktuur musikaalne, tantsuline. Laused on pikad ja sugestiivsed ning vooavad lõpu eest lõpu poole. Kriitika on selle teose puhul tõstnud esile Krasznahorkai teostele iseloomulikke suuri stseene, oivalist ja originaalset jutustamistehnikat.

Teose lõpp on huvitav ja vapustav, vaimustav, irooniline ja paradoksaalne. Kui kogu linn ja maailm on hävinud, vaatab ainus ellujäänud, poolearuline tegelane katastroofist räsitud ala ja hakkab vaatepildist inspiratsiooni saades laulma Ungaris kõigile tuntud kaanonit „Põleb linn ja põleb maja...” (*Ég a város, ég a ház is...*). Laulu paradoks seisneb selles, et ühehäälselt see ei toimi. Ainult et ei lähedal ega kaugel pole ühtegi elavat hinge ning jutustaja mõru ja naeruväärne käsklus „Ja nüüd kõik koos” on asjatu.

Romaani „Parun Wenckheim naaseb koju” võib teatud mõttes nimetada kogu Krasznahorkai elutöö taaskirjutuseks ja mitte ainult seetõttu, et see meenutab teatud motiivides või sõnakasutustes „Saatana tangot” või „Vastupanu melanhooliat”. Värskeimas romaanis kordab Krasznahorkai oma vana võtet, et ta ei piirdu loo jutustamisega, vaid püüab lugu ka teiste vahenditega kõnealuse maailmaga siduda. „Saatana tango” puhul seisnes see rafineeritud tantsukorras raamatu peatükkide struktureerimisel, lugu aga naaseb iseenda algusesse. „Sõja ja sõja” puhul püüdis autor romaani tegevustikku edasi arendada sel moel, et sidus fiktsiooni tegelikkuses toimunud *performance*’i mälestusega (ühes Šveitsi muuseumis on mälestustahvel enesetapu sooritanud fiktiivsele peategelasele). „Parun Wenckheimis” eelneb paljuhäälese kõnevoolule romaani ette paigutatud orkestrimändžeri monoloog, mis häälestab lugeja ootusi teksti suhtes. See annab märku, et hakkame lugema muu-

sikat, mida esitavad mõistmatud tegelased vastumeelsust tekitava produtsendi käsul.

Krasznahorkai lugejatele pakub ilmselt mängulist elamust ja põnevust ka paralleelide otsimine eri raamatutest pärit tegelaste ja sündmuste vahel. „Parun Wenckheimi” peategelane meenutab Irimiást „Saatana tangost” ja Ézsaiást „Sõjast ja sõjast”; Õpetaja-härra Tohtrihärrat „Saatana tangost” ja härra Eszterit „Vastupanu melanhooliast” jne. „Saatana tango” lõpus kisendab üks poolearu-line kehvasti artikuleerides: „Türklased tulevad!”, „Parun Wenckheimi” lõpus aga laulab ihuüks jäänud lollpea kaanonit „Põleb linn...”.

Krasznahorkai apokalüpsise lüürilisema poole illustreerimiseks seisku siin tema tekst:

Ma jätaaksin kõik maha, orud, künkad, teerajad ja pasknäär-rid aias, ma jätaaksin kõik kus see ja teine, taeva ja maa, kevade ja sügise, jätaaksin maha väljapääsuteed, kõõgis veedetud ööd, viimase armunud pilgu ja kõik linnade poole viivad hirmuäratavad suu-nad, jätaaksin maha maale laskuva tiheda hämariku, raskuse, loo-tuse, võlu ja rahu, jätaaksin maha armastatu ja lähedase, kõik, mis on mind liigutanud, vapustanud, endaga kaasa kiskunud ja üles tõstnud, jätaaksin maha õilsa, heatahtliku, meeldiva ja deemonli-kult ilusa, jätaaksin maha kõik pungade puhkemised, kõik sünnid ja eksistentsid, jätaaksin maha võluväe, salapära, kauguste, ammen-damatuste ja igavikkude uima: sest ma jätaaksin maha selle maa ja need tähed, sest ma ei võtaks siit endaga kaasa midagi, sest vaatasin silma sellele, mis tuleb, ja mul pole siit midagi vaja.

Tekst on ilmunud raamatus „Maailm läheb” (Megy a világ, 2013), täpsemalt selle lõpus, hüvastijätuna.

Reet Klettenberg